

УДК 32.019:316

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i33.1055>**Л. О. Радіонова**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9691-1199>кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії і політологіїХарківського національного університету міського господарства
імені О. М. Бекетова**Н. В. Козирева**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1643-1871>кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії і політологіїХарківського національного університету міського господарства
імені О. М. Бекетова

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПРИРОДНО-ПРАВОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Теорія правової держави, що набула останніми роками настільки великого значення для нашої країни, сягає своїм корінням у попередні століття. Її окремі елементи почали складатися вже до кінця XVI – початку XVII ст., а своє чітке формулювання вона отримала у XVIII ст. Тоді ж стало зрозуміло, що головний і перший принцип правової держави – це принцип юридичного закріплення взаємних прав та обов'язків його громадян і самої держави. Неоціненна у цьому відношенні заслуга І. Канта, якого, за всіх дискусій і різночитань, справедливо вважають засновником власне теорії правової держави. Щоправда, Г. Еллінек пише, що ідею правової держави до Канта висловив Фіхте. Справді, його «Основи державного права» побачили світ за рік після «Метафізики звичаїв», але те, що у Фіхте залишилося лише ідеєю, у Канта стало теорією у сенсі слова [1, с. 180].

Постановка проблеми. Толерантність пов'язана з існуванням у кожної людини потреби в онтологічній безпеці (ontological security) – впевненості у тому, що мій світ, я сам, мої партнери по взаємодії існують реально. Одним із джерел онтологічної безпеки є рутинізація повсякденного життя, укоріненість її у традиціях, але, оскільки у постсучасному глобальному світі людина дедалі частіше виявляє себе у ситуації порушення чи відсутності традицій, гостро постає питання інших джерел впевненості у бутті. Толерантність – саме таке джерело. При вивченні цієї категорії вчені найчастіше розглядають її як цінність у собі або звертаються до неї як до одного з видів історичної політичної практики. Це дослідження розширює спектр підходів до толерантності, доповнює «операційне» бачення цієї категорії. Ми вважаємо, що терпимість як така не є чеснотою і значуща лише тоді, коли сприяє онтологічним цілям і благам людини, яких не можна досягти інакше, як за умови примирення з існуванням відмінності [2, с. 55].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури показує, що поняття «толерантність», різні його інтерпретації й аспекти розглядалося представниками багатьох шкіл і течій в історії філософської думки. Причому розробка їх простежується з античності (Аристотель, Геракліт, Перікл, Платон, Сократ, Фулідід і т. д.) і до сучасних дослідників як у західноєвропейській (П. Ніколсон, С. Мендус, Б. Вільямс, Д. Хейт), так і у вітчизняній соціально-філософській, антропологічній і публіцистичній думці, однак якісно нового звучання вона набуває у новоєвропейській філософії. Це пов'язане з публікацією «Послання про віротерпимість» Дж. Локка, у якому толерантність пов'язується з аналізом проблеми релігійної нетерпимості [2, с. 56–57]. У площині локківського розуміння толерантності лежить і інтерпретація цього феномена І. Кантом.

Поряд із роботами Дж. Локка й І. Канта програмний характер для розуміння толерантності у мультикультурному просторі сучасності мають праці Дж. Роулза. Американський мислитель розглядає толерантність у площині визнання етичної автономності кожного суб'єкта соціальної взаємодії, його права на справедливий розподіл соціальних ресурсів і соціально-економічних благ [3, с. 65–69]. Має місце спроба створення плюралістичних теорій толерантності, зроблена М. Уолцером та У. Кімлікою.

Слід відзначити, що українські дослідники П. Саух, Л. Компанієць та О. Убейволек акцентують увагу на комунікативному характері розуміння толерантності. У ширшому контексті розглядає толерантність В. Стець, котра пропонує аналізувати толерантність із позиції ставлення до Іншого, усвідомлення власної відповідальності за «ближнього», за свою країну, за її майбутнє. Українська дослідниця М. Препотенська вважає, що толерантність є нагальною потребою суспільного життя, зокрема людини мегаполіса.

Мета статті. Розкрити універсалізм теоретичної системи Канта. Показати, що логіка, у якій сьогодні здійснюється ліберальна демократизація світу, – це кантіанська логіка. Розкрити Кантовський аргумент проти будь-якої революції: неправовий опір влади руйнує правовий порядок. Це небезпечно не тим, що створює альтернативну (нібито морально бездоганну) владу, а тим, що через цю альтернативну владу руйнує взагалі контекст права та влади.

Методологія дослідження. Використання таких методів, як герменевтичний і компаративістський, надало можливість проаналізувати концепції феномену толерантності, тенденції його розуміння та інтерпретації щодо взаємозв'язку держави та права. Діалектичний метод сприяв досягненню активного характеру толерантності у контексті природно-правової інтерпретації прав людини, розуміння Іншого, функціонування правової держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Широко відоме Кантове визначення, що держава – це об'єднання множини людей, підпорядкованих правовим законам. На перший погляд, воно не так вже й відрізняється від тих, які давалися раніше. Кант не перший висунув ідею про внутрішній зв'язок держави та права. Ми знаходимо її зачатки вже у Цицерона, не кажучи про ближчих Канту філософів і юристів. У чому ж основна заслуга Канта? Вона полягає у тому, що теорія правової держави заснована у неї на ідеї категоричного імперативу і тому означає не просто дотримання громадянами та державними органами чинних юридичних норм, а й їх відповідність праву як мірі свободи. За допомогою категоричного імперативу Кант включив у теорію правової держави не лише її центральне положення про взаємні обов'язки влади та підданих, а й вказав на пріоритетність у конкретно-юридичному (але, звичайно, не соціальному й історичному) плані особистості та її прав стосовно держави, бо згідно з Кантом кожна розумна істота є «мета сама по собі» та «вища умова згоди її з загальним практичним розумом: ідея волі кожної розумної істоти як волі, яка встановлює загальні закони» [4, с. 285]. З огляду на цю обставину громадянин здатний не лише формально підкорятися, а й брати участь (прямо чи опосередковано) у законодавстві. Тільки через це він же здатний і готовий нести відповідальність за свої слова та вчинки, без чого неможлива права держава. Ідея пріоритетності особистості, така популярна нині, отримала своє твердження вже у працях Канта, але ця пріоритетність була для нього абсолютною. Наслідуючи категоричний імператив, і особистість, і держава себе самообмежують для досягнення загального інтересу.

Такий підхід логічно впливав із вчення про суспільний договір у його ліберально-демократич-

ній інтерпретації, якої дотримувався Кант. У його розумінні суспільний договір не здатний порушити природні (невідчужувані) права людини, бо, повторимо, закон і право не одне й те саме. Право є міра свободи, закон – юридичне вираження та закріплення права. Тому держава у принципі обмежена у своїх правах і можливостях, хоч би якою могутньою вона була у політичному чи іншому відношенні, а гарантією цієї «обмеженості» є принцип розподілу влади. Саме він стає перешкодою на шляху узурпації влади однією особою чи групою осіб. Добре відомо, що ці положення постійно присутні у Канта.

Держава виявляється пов'язаним, самообмеженим власним правом і тільки завдяки цьому здатна здійснювати стоять перед нею завдання. До них автор відносить: охорону релігії, турботу про виховання громадян, їх освіту та просвітництво; охорону звичаїв і вдач народу, створення умов для «пристойного» рівня життя громадян. Якщо ж держава не вважає себе пов'язаною об'єктивним правом, вона не може виконати завдання, що стоять перед нею. Як наголошує Ю.Я. Баскін, у цьому суттєвий крок у розумінні природи держави, вона не може бути ні довільним союзом людей, заснованим на суб'єктивно висунутих принципах, ні організацією, що діє за власним «свавіллям». Держава історично необхідна, оскільки є ступенем у розвитку свободи у її широкому значенні й у вужчому сенсі як засіб «збереження свободи й автономії громадян» [5].

Ключова теза кантівського деонтологічного лібералізму у формулюванні професора Гарвардського університету Майкла Дж. Сендела звучить так: «Суспільство, що складається з безлічі індивідів, кожен із яких має свої власні цілі, інтереси й уявлення про благо, найкраще облаштовано, коли воно підпорядковується принципам, не припускають жодного конкретного уявлення про благо. Переважним виправданням цих регулятивних принципів служить не те, що вони максимізують суспільний добробут або якимось інакше сприяють благу, а те, що вони узгоджуються з поняттям права – моральною категорією, яка не залежить від блага і має пріоритет над ним» [6, с. 191].

Справедливість розглядається Кантом через дотримання правил, і втіленням її стає правова держава (Кант не використовує цей термін, що утвердився пізніше). Терпимість народжується речей, що критерієм права, є можливість неущемленого співіснування вільних суб'єктів. (Поза правовими установами держави йдеться лише про «умови загальної привітності»: право відвідування чужих територій належить всім людям через право загального володіння землею поверхнею). Право як гарант толерантності – це сукупність умов можливості такого мирного співіснування, коли «вивільнення однієї (особи), сумісне з волею іншого

з погляду загального закону свободи» [7, с. 216]. Відомо, що у своєму сенсі слова утворюється там і тоді, де і коли свобода одного діяча вторгається у сферу свободи іншого. Принцип права обмежує свободу індивіда ідеєю спільності. Це обмеження передбачає як внутрішнє, ідеальне обмеження своєї свободи, принципове усічення свавілля (усвідомлення сфери свободи іншого та прийняття її як даності), так і зовнішнє, діяльне примирення, що виражається у стриманості від замахів на свободу та власність іншого. У цій двоїстості криється корінь конфлікту сучасного суспільства «моральних суджень», описаний відомою дослідницею моральної філософії Канта Барбарою Герман із використанням кантіанської методології [8, с. 63–78]. Кант не випадково ніде прямо не говорить про терпимість – у його світі немає необхідності в окремому розгляді цієї категорії, оскільки там не існує напруги між моральним ставленням до тих проявів людської особистості, які гарантовані правом, і їх публічним визнанням, як це властиво сучасному плюралістичному суспільству.

Право теоретично Канта передує благу у тому сенсі, що його вимоги мають пріоритетне виконання, а й у тому, що принципи права виводяться незалежно від інших принципів. Це означає, що, на відміну від інших практичних розпоряджень, принципи справедливості мають обґрунтування, що не залежить від жодного конкретного розуміння блага. Ніяка суто емпірична підстава, раціональна чи утилітарна, не може, з погляду Канта, служити абсолютною гарантією пріоритету справедливості та недоторканності індивідуальних прав, оскільки принцип, що передбачає певні бажання та схильності, матиме не меншою мірою зумовлений характер, ніж самі бажання.

Згідно з Кантом підстава морального закону має бути знайдена не в об'єкті, а в суб'єкті практичного розуму, що володіє автономною волею. Поняття трансцендентального суб'єкта, даного до незалежно від об'єктів практичного розуму, забезпечує підставу кантівського морального закону. Як право передує благу, так суб'єкт передує своїм цілям.

Кант розвинув у «Метафізиці моралі» природно-правову інтерпретацію прав людини, які до нього просто декларувалися, виходячи з факту самого людського існування. Маючи на увазі під природними природжені права особистості, він порушує питання про підстави домагань людини на визнання своїх прав. Дотримуючись концепції гіпотетичного природного стану, у якому було об'єктивне право, Кант стверджує, що людині спочатку властиво одне-єдине природжене право – «свобода (незалежність від примусового свавілля іншого), оскільки вона сумісна зі свободою кожного іншого, відповідно до загального закону» [9, с. 261]. Такі невід'ємні якості людей, як рівність, здатність ділитися своїми думками та ін.,

похідні від свободи. У додержавному стані людина набуває суб'єктивних природних прав, у тому числі право власності, але вони нічим не забезпечені, крім фізичної сили індивіда, і є попередніми. Сукупність таких суб'єктивних повноважень Кант урозріз із панівною у часи традицією назвав приватним правом. Справді юридичний і гарантований характер приватне право, на його думку, набуває лише державі, з утвердженням громадських законів.

Сформульований Кантом практичний імператив сприяв утвердженню ліберальних уявлень про індивіда як володаря досконалої гідності, який може бути знаряддям здійснення будь-яких планів, навіть шляхетних планів загального блага, проте дослідник Б. Капустін стверджує, що у разі дотримання цього імперативу стає неможливим навіть факт найманої праці [10, с. 93]. На наш погляд, це твердження не є правильним, оскільки Кант стверджує: «Чини так, щоб ти завжди ставився до людства й у своєму обличчі, і в особі всякого іншого так само, як до мети і ніколи не ставився б до нього тільки як до засобу» [11, с. 205]. «Так само, як до мети», на наш погляд, означає «і як до мети», «у тому числі як до мети», що не виключає стосунки «як засобу», а лише стверджує додаткову необхідність завжди бачити у людині мету, навіть якщо модальність відносин із нею задана речовим світом.

Кант уникає проблеми моральної спільності індивідів завдяки тому, що закони кантівської моралі та насамперед категоричний імператив діють в універсальному світі, однак спілкування людей – те, що згідно з Кантом є «найбільшою метою людського призначення». Поширюючи універсальні закони та концепцію природних прав на всіх людей, тоді як у Локка йшлося про моральну єдність християн [2, с. 57–58], Кант тим самим ставить під питання будь-яке різноманіття, насильно нав'язуючи «природні» права тим, для кого вони можуть стати і тяжким тягарем. Це стосується, наприклад, сюжету «визволення» східних жінок. За твердженням Сейли Бенхабіб, носіння мусульманками хустки сьогодні нерідко стає їхнім свідомим політичним вибором [12, с. 350]. Б. Капустін зазначає, що виконана у традиції кантіанського «технологізму» політична теорія не дозволяє створити «широку» концепцію толерантності, оскільки суб'єкт, до якого вона адресована і якого визнає як повноцінний політичний суб'єкт, має дуже жорсткі культурні параметри [12, с. 27]. Кант вирішував проблеми моральності суто технічними засобами через формулювання універсальних категоричних імперативів: мораль Канта – це мораль споглядача. Тому він ставив завдання сформулювати досконалий, логічно точний механізм ідеального взаємного співіснування, що виливається у категоричний

імператив у моральній сфері та правову державу у сфері інституційної. Трансцендентальний суб'єкт Канта насправді відповідав культурним настановам свого часу та належав тому соціальному колу, в якому обертався сам філософ.

Оскільки у процесі формулювання логічно бездоганного категоричного імперативу Канту не спало на думку відтворити культурно незумовлені стереотипи поведінки, ми продовжимо доказ Канта.

Отже, «я завжди маю чинити тільки так, щоб я також міг бажати перетворення моєї максими на загальний закон» [11, с. 172]. Кант був схильний ідеалізувати людську природу, а відмінність «європейських дикунів» від американських бачив у тому, перші не з'їдають тих, із ким ведуть війну [6, с. 213]. У процесі доказу свого постулату він пояснив, що хоча заради вигоди і можна іноді вчинити безчесно, наприклад, збрехати, проте, вдаючись до брехні, ми не завжди можемо прорахувати всі (наприклад, віддалені у часі) наслідки свого вчинку і таким чином мимоволі нашкодити собі. Але що буде, якщо брехати будуть усі? Стануть неможливими будь-які людські взаємини. Щоб моральні норми здійснювали свою регулятивну функцію, вони мають бути загальнообов'язковими. На цій підставі Кант вважав свій категоричний імператив – «чини тільки згідно з такою максимою, керуючись якою, ти водночас можеш побажати, щоб вона стала загальним законом» [11, с. 195] доведеним, але насправді універсальний категоричний імператив дієвий лише серед тих, хто припускає існування універсальних моральних максим. У такому співтоваристві, виходячи з логіки повинності, справді можливі лише дві граничні ситуації: 1) коли максими дотримуються усі без винятку і 2) коли максими не дотримуються ніхто.

А тепер уявімо собі якусь групу людей, яка не знає про те, що сформульований Кантом категоричний імператив – це необхідний закон для всіх розумних істот [11, с. 202], не підозрює, що Кант зарахував до них її представників, поширивши таким чином на них дію свого категоричного імперативу. Уявімо, що ця група має деякі ознаки (мова, релігія та ін.), за якими може ідентифікувати «належних до неї» серед ширшої спільноти. І, керуючись своєю переважною лояльністю, вважає за можливе ставитися до членів «вужької спільноти» – «як до мети», а до членів «широкої спільноти» – «тільки як до засобу», тобто щодо них не визнає за собою. Наприклад, обов'язок говорити правду. З вищеописаної ситуації випливають три логічні результати. Перший: коли «широке співтовариство» перестав дотримуватися максими Канта та його члени безвинно (вони не порушували максими) зазнають величезних втрат. Другий, якщо «широке співтовариство» зберігає прихильність до категоричного імперати-

ву (права людини непорушні), то члени «вужької спільноти» максимізують свої вигоди. Цей логічний результат у межі зводимо до першого, тому що з'являтимуться нові й нові групи максимізаторів вигод. І третій варіант: у тому випадку, якщо широке співтовариство має можливість ідентифікувати «максимізаторів вигоди», воно починає наслідувати максимум ситуативно, вибірково, тобто в «категоричний імператив» включається очікуваний результат вчинку. При зміні формулювання на: чини тільки згідно з такою максимою, керуючись якою, ти водночас можеш побажати, щоб вона стала загальним законом, із тими, хто відповідає тобі тим самим, – категоричний імператив Канта, який дано нам «до будь-яких підстав» і «безвідносно добру», включає утилітарний аргумент і перетворюється на суспільний договір.

Нам видається, що наведені вище логічні викладки є достатніми для твердження про те, що обов'язки є необхідним елементом будь-якої системи права, у тому числі і «природних», «імовірно невідчужуваних» прав людини.

Імперативний характер вимог правничий і ситуативна політична практика входять у суперечність. Дійсність складніша і багатогранніша, ніж розглянуті нами три варіанти, оскільки введений нами критерій аж ніяк не є універсальним (недотримання максими одним із представників групи не означає відмову від неї всіх), самозарахування до групи є добровільним і ситуативним (а іноді й протестним). Ідентифікація на підставі зовнішніх ознак може не мати нічого спільного із внутрішньою самоідентифікацією. І найголовніше: перебуваючи усередині ситуації, ми впливаємо на неї. Політична правда, на відміну від логічної істини, включає дотримання «загальнолюдських» моральних законів при контактах із «великим співтовариством» поряд із замкненим проживанням у громаді. Вона включає поступове прийняття «загальнолюдських цінностей» або повну відмову від них індивідами безвідносно їх належності до групи. Вона стикає нас з расистськими випадками проти індивідів, які суворо виконують категоричний імператив, на підставі іншого кольору шкіри чи носіння стосу, і поблажливе ставлення до порушень максими з боку представників «широкої спільноти». «За мірками істини правда завжди гіпотетична і варіативна – адже ми не можемо знати точно, як відреагують на ситуацію, що змінюється, діяльні та розумні істоти саме тому, що у них є розум, здатний знаходити нові можливості діяти, і свобода, щоб такі можливості реалізовувати» [10, с. 107]. І європейські правозахисники, не відмовляючи у праві на притулок батькам майбутніх демонстрантів – борців за хіджаб (а отже, у праві на життя їхнім нащадкам), просто не враховували ступеня збільшення людської гідності майбутніх поколінь.

Говорячи про універсалізм теоретичної системи Канта, ми не можемо уникнути тих сучасних ліберальних імплікацій його філософії, які похитнули межі терпимості, що виникли з часів Вестфальського світу (1648 р.). Як «перший практичний досвід толерантності» Вестфальський компроміс став «згодою на політичне співіснування сильних ціннісних прихильностей, не здатних «подолати один одного». Завдяки перемозі у тридцятирічній війні антиабсбурзької коаліції замість світової «християнської» (католицької) імперії, у Європі за допомогою державних кордонів стала здійснюватися політика віротерпимості: Швейцарія та Голландська республіка здобули міжнародне визнання свого суверенітету.

Та логіка, у якій сьогодні здійснюється ліберальна демократизація світу – кантіанська логіка, незважаючи на те, що сам Кант ставився до демократії (як до форми панування) вкрай скептично, вітаючи лише республіканізм (як форму правління) чи принцип поділу законодавчої та виконавчої влади. І, крім того, категорично заперечував спосіб передачі влади протиправними засобами – насильницьке повалення, революцію. Кордони толерантності, встановлені Кантом, – підпорядкування «чинної влади, хоч би яке було її походження» (навіть революційне), але не більше права.

Кантовський аргумент проти будь-якої революції можна екстраполювати на нашу «помаранчеву» чи революцію гідності, цілком утилітарний і консервативний: неправовий опір влади руйнує правовий порядок. Воно небезпечне не тим, що створює альтернативну (нібито морально бездоганну) владу, а тим, що через цю альтернативну владу руйнує взагалі контекст права та влади, внаслідок чого будь-яка влада втрачає дієвість і значимість, нічого не залишаючи на варті конкретно-приватного права, крім сили. Тому, якщо революція відбулася, необхідно «підкоритися добрим громадянам новому порядку речей» [9, с. 356], однак, сформулювавши категоричний імператив лояльності владі з поваги до влади та права, Кант говорить буквально таке: коріться владі, яка переважає вами, «у всьому, що не суперечить внутрішній моральності» (in allem, was nicht dem inneren Moralischen widerstreitet). Тобто І. Кант формулює імператив свій так: коріться владі з поваги до неї, крім випадків, коли влада не поважає вас. Які це можуть бути випадки? Це насамперед «батьківське» правління, соціальна деспотія, що поводить з повнолітніми (колишніми) громадянами, як із неповнолітніми, тобто з вільними та самобутніми, як із невільними інструментами своєї забаганки» [13, с. 166–167].

Тому для ліберально мислячої людини неможливе існування будь-якої неправової (не ліберально-правової) влади у світі. Звичайно, ліберальна толерантність не поширюється на «тоталітарні»

режими. Перша остаточна стаття Кантовського договору про вічний світ говорить: «Громадський устрій кожної держави має бути республіканським». Для західної раціональності одна лише неможливість поставити знак рівності між історичною правдою та ліберальною істиною неминуче тягне за собою необхідність політичної дії.

Висновки з дослідження. Таким чином, толерантність відповідно до природно-правового погляду на справедливість включає: існування певної відмінності у поглядах, діях, віруваннях; важливість (значущість) цієї відмінності; наявність влади, яку має суб'єкт толерантності для придушення об'єкта толерантності; прийняття відмінності, відмову від застосування влади на шкоду принципово неприйнятним розбіжностям; моральну цінність толерантності.

Отже, моральне визначення толерантності – цілком кантіанське визначення. Кантіанський толерантний суб'єкт зобов'язаний виконувати моральний обов'язок всупереч своїй незгоді з різницею. Толерантність, як ненасильство і невтручання у справи того, що здається неприємним і чужим, заснована на визнанні суверенітету цілком автономного суб'єкта, вираженого у концепції природних прав людини, якими він має силу своєї природи.

Виходячи з ліберального розуміння толерантності, її практичний зміст можна визначити як дотримання максими індивідуального етично мотивованого рішення, заснованого на переконанні, що всі конфліктуючі сторони мають принципово рівні права. Толерантність, таким чином, забезпечує цілісність миру та наступність взаємодій.

І нарешті, згідно з природно-правовою концепцією толерантність виникає лише тоді, коли невтручання продиктоване визнанням за іншою стороною рівних прав на самореалізацію та самовираження.

Література

1. Еллинек Г. Общее учение о государстве: Право современного государства. Т. 1 / под ред. : С.И. Гессен. Санкт-Петербург : Н.К. Мартынов, 1908. 626 с. URL: <http://www.bibliard.ru/vcd-680-1-1463/goodsinfo.html>
2. Радіонова Л.О. Толерантність як філософсько-політична категорія / *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 30. 2021. С. 55–59.
3. Rawls J. *Gerechtigkeit als Fairness. Ein Neuentwurf*. Frankfurt an Main. 2006. 316 p.
4. Кант И. *Метафізика нравов в двух частях. Метафизические начала учения о праве*. Москва, Санкт-Петербург, 1995. Ч. 1. С. 285.
5. Баскин Ю.Я. Кант и формирование идеи правового государства в первой половине XIX века в Германии. URL: <https://docplayer.com/34782491-Kant-i-formirovanie-idei-pravovogo-gosudarstva-v-pervoy-pолоvine-xix-veka-v-germanii-yu-ya-baskin-politologicheskiiy-institut-sankt-peterburg.html>

6. Sandel M. *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge : Cambridge Univ. Press. 1982. p. 1–14, 175–183. URL : <http://www.musa.narod.ru/sand.htm>

7. Кант И. К вечному миру / Трактаты о вечном мире. Санкт-Петербург : Алетейя. 2003. 398 с.

8. Herman B. *Pluralism and the Community of Moral Judgment / Toleration: an elusive virtue*. Edited by David Heyd. New Jersey : Princeton University Press. 1998. P. 63–78.

9. Кант И. *Метафізика нравов. Собрание сочинений* : в 8 т. Т. 6. Москва : Чоро, 1994. 613 с.

10. Капустин Б.Г. *Моральный выбор в политике*. Москва : КДУ : Изд-во МГУ. 2004. 496 с.

11. Кант И. *Основоположения метафизики нравов. Собрание сочинений* : в 8 т. Т. 4. Москва : Чоро. 1994. 718 с.

12. Бенхабиб С. *Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру* / пер. с англ. ; под ред. В.И. Иноземцева. Москва : Логос. 2003. 350 с.

13. Судаков А.К. *Кант: власть, мораль и насилие. Социальная философия и философская антропология: труды и исследования*. Москва : ИФ РАН, 1995. 242 с.

Анотація

Радіонова Л. О., Козирева Н. В. Толерантність у контексті природно-правової концепції правової держави. – Стаття.

У статті доведено, що кантівська теорія толерантності тією мірою, в якій вона була «засвоєна» лібералізмом, – це нормативний раціоналізм, у якому (на противагу утилітарним доктринам толерантності) утверджується пріоритет права над благом, а центральну роль відіграє поняття справедливості, що досягається завдяки дотримання невідчужуваних індивідуальних прав. Кант, будучи діалектиком, велику роль у справах прогресу людських відносин у кращій («моральній») бік надавав «найприроді» (а точніше, історичній закономірності). Показано, як Кант розвинув природно-правову інтерпретацію прав людини, виходячи з факту самого людського існування. Маючи на увазі під природними вроджені права особистості, Кант розглядає питання про підстави домагань людини на визнання своїх прав. У рамках цієї статті не ставилася мета докладної реконструкції об'ємної, складної та не позбавленої суперечностей філософської системи Канта. Ми постаралися розглянути, проаналізувати чи інтерпретувати лише ті аспекти його теорії, які згодом позначилися на підходах до ідеї толерантності. У статті аргументовано показано, що теорія правової держави І. Канта ґрунтується на ідеї категоричного імперативу. На основі герменевтичного методу доведено, що Кантовська теорія правової держави означає не просто дотримання громадянами та державними органами чинних юридичних норм, а й їх відповідність праву як мірі свободи. Показано, що Кант за допомогою категоричного імперативу включив у теорію правової держави не лише її центральне положення про взаємні обов'язки влади та підданих, а й вказав на пріоритетність у конкретно-юридичному плані особи та її прав щодо держави. У цьому контексті проілюстровано, що підставу морального закону має бути знайдено не в об'єкті, а в суб'єкті практичного розуму, що має автономну волю. Показано межі терпимості, встановлені Кантом: підпо-

рядкування «чинної влади, яке б не було її походження» (навіть революційне), але в межах права. Доведено, що, виходячи з ліберального розуміння толерантності, її практичний зміст можна визначити як дотримання максими індивідуального етично мотивованого рішення, заснованого на переконанні, що всі конфліктуючі сторони мають принципово рівні права. Стаття написана на основі компаративістського, діалектичного та герменевтичного методів.

Ключові слова: толерантність, природно-правова інтерпретація прав людини, практичний імператив, правова держава, справедливість.

Summary

Radionova L. O., Kozirjeva N. V. Tolerance in the context of the natural and legal concept of the rule of law. – Article.

The article shows that the Kant's theory of tolerance, to the extent that it was "assimilated" by liberalism, is normative rationalism, in which (as opposed to the utilitarian doctrines of tolerance) the priority of law over good is affirmed, and the concept of justice achieved through observance of inalienable individual rights. It is shown that Kant, being a dialectician, highlighted "nature itself" (or rather, to historical regularity) in the progress of human relations for the better ("moral") side. It is shown how Kant developed a natural-legal interpretation of human rights based on the fact of human existence itself in the *Metaphysics of Morals*. Meaning by natural inborn rights of the individual, Kant considers the question of the grounds for a person's claims to the recognition of his rights. Within the article, the goal of a detailed reconstruction of the very voluminous, complex and not devoid of contradictions of Kant's philosophical system was not set. We tried to consider, analyze or interpret only those aspects of his theory that were subsequently reflected in the approaches to the idea of tolerance. The article is reasoned that the theory of the legal state by I. Kant is based on the idea of a categorical imperative. On the basis of the hermeneutic method, it has been proved that the Kant's theory of the legal state means not only the observance of existing legal norms by citizens and state bodies, but also their compliance with law as a measure of freedom. It is shown that Kant, through a categorical imperative, included in the theory of the rule of law not only its central position on the mutual obligations of the authorities and subjects, but also pointed out the priority in the specific legal plan of the individual and their rights in relation to the state. In this context, it is illustrated that the basis of the moral law must be found not in the object, but in the subject of practical reason, which has an autonomous will. The boundaries of tolerance established by Kant are shown: the subordination of "existing power, whatever its origin" (even revolutionary), but within the limits of law. It is indicated that proceeding from the liberal understanding of tolerance, its practical meaning can be defined as following the maxim of an individual ethically motivated decision based on the belief that all conflicting parties have fundamentally equal rights. The article is based on comparative, dialectical and hermeneutic methods.

Key words: tolerance, natural-legal interpretation of human rights, practical imperative, legal power, justice.